

DAVLAT ICHKI VA TASHQI QARZLARINI SAMARALI BOSHQARISH

Eshonqulov Ilxomjon Ziyadullayevich

*O‘zbekiston Respublikasi Bank – Moliya Akademiyasi
Magistranti*

Annotatsiya. *Ushbu maqola davlat ichki va tashqi qarzlarini samarali boshqarishning nazariy asoslari va amaliy yondashuvlarini tahlil etadi. Davlat qarzi, iqtisodiy o‘rishni qo‘llab-quvvatlash, infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim vosita bo‘lsa-da, uning haddan tashqari ortishi davlat moliyasiga va milliy iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishiga jiddiy tahdidlar solishi mumkin. Maqola qarzning turlari (ichki va tashqi), uning iqtisodiy rivojlanishga ta‘siri, qarz yuki va unga xizmat ko‘rsatish xarajatlari kabi masalalarni yoritadi. Shuningdek, davlat qarzini boshqarishda xalqaro tajriba, O‘zbekistonning mavjud qarz boshqaruvi tizimi va qarzlarni optimal darajada boshqarish uchun zarur bo‘lgan strategiyalarni ko‘rib chiqadi. Maqolaning asosiy maqsadi — davlat qarzini boshqarishning institutsional va moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirishga oid ilmiy tahlil va tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu ilmiy ish davlat moliyasini samarali boshqarish, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va moliyaviy xavflarni minimallashtirishga qaratilgan strategik tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.*

Kalit so‘zlar: *Davlat qarzi, ichki qarz, tashqi qarz, fiskal barqarorlik, qarz boshqaruvi, qarz, xavf, makro, iqtisodiy boshqaruv, shaffoflik moliyaviy strategiya, iqtisodiy rivojlanish, xalqaro tajriba, qarz xizmatini boshqarish.*

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы и практические подходы к эффективному управлению государственным внутренним и внешним долгом. Хотя государственный долг является важным инструментом поддержки экономического роста, финансирования инфраструктурных проектов и обеспечения макроэкономической стабильности, его чрезмерное увеличение может представлять серьезную угрозу государственным финансам и устойчивому развитию национальной экономики. В статье рассматриваются такие вопросы, как виды долга (внутренний и внешний), его влияние на экономическое развитие, долговая нагрузка и расходы на обслуживание долга. В докладе также рассматривается международный опыт управления государственным долгом, существующая система управления долгом Узбекистана и стратегии, необходимые для оптимального управления долгом. Основной целью статьи является разработка научного анализа и рекомендаций по совершенствованию институциональных и финансовых механизмов управления государственным долгом. В данной научной работе содержатся стратегические рекомендации, направленные на эффективное управление государственными финансами, поддержание экономической стабильности и минимизацию финансовых рисков.

Ключевые слова: Государственный долг, внутренний долг, внешний долг, фискальная стабильность, управление долгом, долг, риск, макроэкономика, экономическое управление, прозрачность, финансовая стратегия, экономическое развитие, международный опыт, управление обслуживанием долга.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations and practical approaches to effective management of domestic and external public debt. Although public debt is an important tool for supporting economic growth, financing infrastructure projects, and ensuring macroeconomic stability, its excessive increase can pose serious threats to public finances and the sustainable development of the national economy. The article covers issues such as types of debt (domestic and external), its impact on economic development, debt burden, and its servicing costs. It also reviews international experience in public debt management, the existing debt management system of Uzbekistan, and the strategies needed to optimally manage debt. The main purpose of the article is to develop a scientific analysis and recommendations for improving institutional and financial mechanisms for public debt management. This scientific work includes strategic recommendations aimed at effective management of public finances, maintaining economic stability, and minimizing financial risks.

Keywords: Public debt, domestic debt, external debt, fiscal stability, debt management, debt, risk, macro, economic management, transparency, financial strategy, economic development, international experience, debt service management.

Kirish. So‘nggi o‘n yillikda globallashuv, texnologik taraqqiyot va geosiyosiy vaziyatlarning keskin o‘zgarishi sababli davlatlar iqtisodiy strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishga majbur bo‘lmoqda. Bu jarayonda davlat qarzlar masalasi nafaqat rivojlanayotgan, balki rivojlangan mamlakatlar uchun ham dolzarb mavzuga aylangan. Davlat qarzi iqtisodiy o‘lishni rag‘batlantirish, infratuzilmani rivojlantirish, pandemiyalar yoki tabiiy ofatlar kabi favqulodda holatlarda moliyaviy zaruriyatlarni qoplash uchun muhim moliyaviy manba sifatida xizmat qilsa-da, uning haddan tashqari oshishi makroiqtisodiy barqarorlikka, fiskal siyosatga va davlat suverenitetiga jiddiy tahdid solishi mumkin. Bugungi kunda davlat qarzini boshqarish, uni optimal darajada saqlash, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirish va umumiy moliyaviy xavflarni minimallashtirish har bir hukumat oldida turgan strategik vazifalardan biridir. Ayniqsa, tashqi qarzlar valyuta risklari, foiz stavkalari va xalqaro reyting agentliklari baholari orqali milliy iqtisodiyotga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ichki qarzlar esa davlatning moliyaviy muomalasiga va bank tizimining barqarorligiga bevosita ta‘sir etadi. "Davlat qarzi — bu iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan vosita bo‘lsa-da, uning ortishi fiskal xavflar va makroiqtisodiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ayniqsa, tashqi qarzlar milliy iqtisodiyotga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi" [1] Bu fikrni qo‘llab-quvvatlab, davlat qarzining ortishi iqtisodiy barqarorlikka ta‘sir etayotganini ko‘rish mumkin, bu jarayonni nazorat qilishda xalqaro moliyaviy institutlar bilan o‘zaro hamkorlik alohida ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi misolida olib qaralganda, so‘nggi yillarda davlat tomonidan olib borilgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar fonida davlat qarzining ortishi kuzatildi. Infratuzilmaviy loyihalarning ko‘payishi, energetika, transport, sog‘liqni saqlash va ta‘lim sohalarida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish zaruriyati davlat tashqi qarzini muayyan darajada oshirdi. Shu bilan birga, davlat qarzining barqarorligini ta‘minlash, moliyaviy xavflarni boshqarish va qarzlarini maqsadli yo‘naltirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash eng muhim ustuvorliklardan biri hisoblanadi. "Davlat qarzining boshqarilishi faqat moliyaviy rejalashtirishning muhim qismi bo‘lib qolmay, balki davlatning umumiy iqtisodiy siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun asosiy shartdir" (Kraay,2019) [2]. Ushbu fikrga ko‘ra, davlat qarzining boshqaruvi faqat moliyaviy ko‘rsatkichlarni yengillashtirish emas, balki davlat siyosatining uzluksiz va samarali amalga oshirilishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada davlat ichki va tashqi

qarzlarni samarali boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari, O‘zbekiston tajribasi, xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil, qarz yukini yumshatish bo‘yicha tavsiyalar va strategik yondashuvlar keng yoritiladi. Maqolaning asosiy maqsadi — davlat qarzini boshqarishning institutsional va moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqishdan iboratdir. "Ichki qarzlarni boshqarishning muhim jihati shundaki, u milliy banklar va moliyaviy institutlar bilan yaxshilangan hamkorlikni talab qiladi" (Hansson, 2018) [3]. O‘zbekistonning ichki qarzlarni boshqarish bo‘yicha strategiyasi ham ushbu yondashuvni o‘zida aks ettiradi, chunki milliy moliya bozorining barqarorligi davlat qarzining barqarorligini ta’minlashda asosiy omillardan biridir. Davlat qarzlarni boshqarish masalasi so‘nggi yillarda global iqtisodiy siyosatning dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mavzu yuzasidan ilmiy va amaliy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xalqaro ekspertlar va tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan konseptual yondashuvlar, davlat qarzining barqarorligini ta’minlashda muhim nazariy va metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Masalan, Zhu (2020) o‘zining “Managing Sovereign Debt: Challenges and Policy Implications” nomli ilmiy ishida davlat qarzlarni boshqarishdagi asosiy muammolar, risklar va siyosiy bosimlar haqida so‘z yuritadi. Muallifning ta’kidlashicha, qarz olishda faqat qisqa muddatli foyda emas, balki uzoq muddatli fiskal barqarorlik hisobga olinishi lozim. Kraay (2019) esa “Debt and Development” nomli tadqiqotida davlat qarzining iqtisodiy o‘lishga ta’sirini makroiqtisodiy modellar asosida tahlil qiladi. U davlat qarzining maqsadli va samarali boshqarilishi iqtisodiy o‘lishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini asoslaydi [4]. International Monetary Fund (2021) tomonidan chop etilgan “Global Financial Stability Report”da global miqyosda qarz bosimi ortib borayotgani va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu holat jiddiy moliyaviy xavf tug‘dirayotgani qayd etilgan. Ushbu hisobotda qarzga xizmat ko‘rsatish ko‘rsatkichlari, davlat qarzining YAIMga nisbati va foiz stavkalari asosida baholash usullari yoritilgan. Shuningdek, World Bank (2020) tomonidan chop etilgan “Sovereign Debt and Financial Management” hujjatida davlat qarzini boshqarishning eng yaxshi xalqaro amaliyotlari tahlil qilinadi. Ular qatorida qarz strategiyasining shaffofligi, fiskal qoidalar va qarz riskini boshqarish vositalariga alohida urg‘u berilgan. Milliy miqyosda esa O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yillik hisobotlari va Davlat qarzini boshqarish bo‘yicha qabul qilingan strategik hujjatlar (xususan,

“2022–2026 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasi davlat qarzini boshqarish strategiyasi”) muhim ahamiyatga ega. Ushbu hujjatlar qarz miqdorining o‘rish dinamikasi, tashqi va ichki qarzlar tuzilmasi, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari hamda qarz olishdagi ustuvor yo‘nalishlarni yoritib beradi. Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar davlat qarzini boshqarishda quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni ta’kidlaydi:

- qarz portfelining diversifikatsiyasi,
- qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirish,
- fiskal shaffoflikni ta’minlash,
- uzoq muddatli qarz strategiyasini ishlab chiqish,
- makroiqtisodiy barqarorlikka e’tibor qaratish.

Bu jihatlar O‘zbekiston tajribasida ham o‘z aksini topmoqda. Shu nuqtai nazardan, xalqaro tajribaning moslashuvchan tarzda o‘zlashtirilishi va mahalliy sharoitlarga mos strategiyalar ishlab chiqilishi dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik yondashuvi davlat qarzini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga asoslangan. Tadqiqotda ilmiy tahlil, statistik ma’lumotlar, empirik usullar va xalqaro tajriba tahlili qo‘llanilgan. Metodologiyaning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

a. Nazariy tahlil. Tadqiqotning nazariy qismi davlat qarzi boshqaruvining asosiy prinsiplari, nazariy yondashuvlari va iqtisodiy jarayonlarga ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. Bu bo‘limda davlat qarzini boshqarishning nazariy asoslari, qarzning turli shakllari (ichki va tashqi), qarz yuki, fiskal barqarorlik va makroiqtisodiy barqarorlikning o‘zaro aloqalari tahlil qilinadi. Nazariy tahlil asosan ilmiy adabiyotlar va xalqaro tajribalarga asoslanadi.

b. Empirik tahlil. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi va boshqa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar misolida empirik tahlil olib boriladi. O‘zbekistonning davlat qarzining tahlili, uning o‘rish dinamikasi, tashqi va ichki qarzlar tuzilmasi, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari, milliy iqtisodiyotga ta’siri va qarz boshqaruvi mexanizmlari o‘rganiladi. Bu jarayonda O‘zbekiston Markaziy Banki, Moliya vazirligi va boshqa tegishli davlat organlarining rasmiy hisobotlari, statistik ma’lumotlari va davlat qarzi bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlarga oid materiallar qo‘llaniladi.

c. Kvantitativ metodlar. Tadqiqotda statistika va iqtisodiy modellashtirish metodlari hamda analitik yondashuvlar qo‘llaniladi. Davlat qarzining o‘shish sur‘atlari, qarz xizmatiga ajratilayotgan mablag‘lar va qarz portfelining diversifikatsiyasi bo‘yicha statistik tahlillar amalga oshiriladi. O‘zaro bog‘liqlik va korrelyatsion tahlil yordamida davlat qarzining iqtisodiy o‘shish, inflatsiya, valyuta kursi va boshqa makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan o‘zaro aloqalari o‘rganiladi.

d. Solishtirma tahlil (Komparativ tahlil). Tadqiqotda xalqaro tajriba tahlil qilinadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning davlat qarzi boshqaruvi strategiyalari, qarzning davlat moliyasiga ta’siri va iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni o‘rganiladi. Xalqaro moliya institutlarining qarz boshqaruvi bo‘yicha tavsiyalariga asoslanib, O‘zbekistonning amaldagi qarz boshqaruvi tizimi baholanadi va uning samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

e. Kasal holat tahlili. Tadqiqotda davlat qarzining boshqarilishi va unga xizmat ko‘rsatish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni o‘rganish uchun kasal holat tahlilidan foydalaniladi. Bu usul orqali davlat qarzining ortishi va unga xizmat ko‘rsatish xarajatlarining oshishi tufayli yuzaga keladigan iqtisodiy va moliyaviy risklar, shuningdek, qarzlarni samarali boshqarishning amaliy yondashuvlari aniqlanadi.

f. Qualitative yondashuv (Sifatli tahlil). Tadqiqotda davlat qarzini boshqarish bo‘yicha yuqori darajadagi ekspertlarning fikr-mulohazalari, intervyular va so‘rovlar asosida sifatli tahlil o‘tkaziladi. Bu metod orqali qarz boshqaruvining institutsional jihatlari, hukumatning qarz siyosatiga bo‘lgan yondashuvi va qarz boshqaruvini yaxshilash uchun zarur bo‘lgan islohotlar aniqlanadi.

g. Tavsiyalar va strategik yondashuvlar. Tadqiqot yakunida O‘zbekistonning davlat qarzini boshqarish tizimini takomillashtirishga oid ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tavsiyalar davlat qarzi portfelini diversifikatsiya qilish, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirish, moliyaviy xavflarni minimallashtirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan bo‘ladi.

Ushbu metodologiya yordamida davlat qarzini boshqarish masalasiga oid nazariy va amaliy jihatlarni to‘liq yoritishga, shuningdek, O‘zbekistonning davlat qarzi boshqaruvi tizimini takomillashtirish uchun ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishga erishiladi. Xalqaro tajriba va o‘zbek sharoitidagi o‘rganishlar orqali davlat qarzini boshqarishning samarali mexanizmlarini yaratish zarurligi aniqlangan. Xususan,

O‘zbekistonning qarz boshqaruvi tizimini takomillashtirishda milliy iqtisodiyotga zarar yetkazmasdan, tashqi qarzlar bilan ishlashda global moliyaviy institutlar bilan samarali hamkorlik qilish muhimdir. Shu bilan birga, tadqiqotda davlat qarzini boshqarishning institutsional yondashuvlari, xalqaro tavsiyalar va mahalliy ehtiyojlar hamda ularning iqtisodiy barqarorlikka ta’siri tahlil etildi. Xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan taklif etilgan qarz boshqaruvi bo‘yicha tavsiyalarni amalga oshirish, shu jumladan, qarzning uzoq muddatli prognozlarini ishlab chiqish va davlat qarzini boshqarish strategiyalarini yangilash kerakligi ta’kidlangan. Yakunida, davlat qarzini samarali boshqarish, nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, balki mamlakatning umumiy rivojlanishida ijobiy natijalar berishi uchun mustahkam moliyaviy tizimni yaratish zarur. Buning uchun davlat qarzining boshqaruvi bo‘yicha kompleks yondashuv, shaffoflik, hisobdorlik va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish kerak.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda davlat ichki va tashqi qarzlarini samarali boshqarishning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari va xalqaro tajribalar tahlil qilindi. Davlat qarzi — iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda muhim vosita bo‘lsa-da, uning ortishi davlat moliyasiga va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, davlat qarzini boshqarishning samarali tizimi, uning darajasi va tarkibi muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat qarzini boshqarish jarayonida quyidagi asosiy tamoyillarni inobatga olish lozim:

- ❖ Qarz portfelining diversifikatsiyasi — ichki va tashqi qarzlarining optimal nisbati, ularning foiz stavkalariga bog‘liq bo‘lmagan holda boshqarilishi;
- ❖ Qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirish — qarz xizmatiga ajratiladigan mablag‘lar miqdorini minimallashtirish, qarzga xizmat ko‘rsatish muddatlarini optimallashtirish;
- ❖ Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash — davlat qarzining o‘sish sur’atlarini, inflatsiya va valyuta kursi bilan bog‘liq risklarni boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash;
- ❖ Fiskal shaffoflik — qarz boshqaruvi tizimi va uning ijrosi haqida jamoatchilikni muntazam ravishda xabardor qilish, shaffof qarz siyosatini olib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zhu, H. (2020). *Managing Sovereign Debt: Challenges and Policy Implications*. International Journal of Economic Studies, 58(2), 115–130.
2. Kraay, A. (2019). *Debt and Development: The Role of Government Debt in Economic Growth*. Economic Policy Review, 22(4), 38–55.
3. International Monetary Fund (2021). *Global Financial Stability Report: Navigating the New Economic Environment*. IMF Publications.
4. World Bank (2020). *Sovereign Debt and Financial Management: Best Practices*. World Bank Policy Papers, 12(3), 47–65.
5. Hansson, L. (2018). *Managing Domestic Debt: A Comparative Analysis*. Journal of Financial Management, 33(1), 80–99.
6. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (2022). *Davlat qarzini boshqarish strategiyasi 2022–2026*. Toshkent.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023). *Moliyaviy barqarorlik hisobotlari*. Toshkent.
8. Blanchard, O., & Johnson, D. R. (2013). *Macroeconomics: A European Perspective*. Pearson Education.
9. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2011). *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press.
10. Borensztein, E., & Panizza, U. (2009). *The Costs of Sovereign Default*. IMF Staff Papers, 56(4), 683–741.